



จากการศึกษาความคึกคักทางการเมืองของพุทธศาสนิกชน ทำให้ได้ข้อสรุปเป็นการพิสูจน์สมมติฐานที่ตั้งไว้ไว้ว่า ความคึกคักทางการเมืองของพุทธศาสนิกชนก่อรูปขึ้นมาจากความคึกคักทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท นิกายเช่น คริสต์ศาสนา ตลอดจนสภาพการณ์ทางสังคมและการเมืองในช่วงที่ท่านได้เสนอความคึกคักออกมา ในขณะที่ปัจจัยด้านครอบครัว สิ่งแวดล้อม การศึกษา และประสบการณ์ต่าง ๆ มีส่วนในการก่อรูปความคึกคักทางการเมืองของท่านเช่นกัน ท่านพุทธศาสนิกชนมีความพยายามที่จะอธิบายหลักธรรมของพุทธศาสนาให้สามารถประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาทางสังคมและการเมือง สิ่งที่ท่านพุทธศาสนิกชนได้พยายามเผยแพร่มีส่วนทำให้คนสนใจธรรมะกันมากขึ้น เราสามารถสรุปความคึกคักทางการเมืองของพุทธศาสนิกชน ได้เป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. การจะเข้าใจความคึกคักทางการเมืองของท่านพุทธศาสนิกชน จำเป็นต้องทำความเข้าใจแนวคิด "ภาษาคน-ภาษาธรรม" ของท่านเสียก่อน ภาษาคนตามทัศนะของท่านพุทธศาสนิกชนหมายถึง ความหมายที่คนทั่วไปเข้าใจ เป็นความหมายที่คุ้นไม่เพียงพอกับการเข้าใจธรรมะระดับสูงที่สุด สำหรับภาษาธรรม ท่านพุทธศาสนิกชนหมายความว่า ความหมายที่ลึกของสิ่งต่าง ๆ ที่คนทั่วไปไม่ทราบ หรือเข้าใจกันผิด ๆ จากการศึกษาคึกคักทางการเมืองของท่านพุทธศาสนิกชน ถ้อยคำทางการเมืองของท่านพุทธศาสนิกชน ได้แก่ คำว่า "การเมือง" "ระบบการเมือง" "ประชาธิปไตย" "สังคมนิยม" "เผด็จการ" จะมีความหมายตามภาษาคน-ภาษาธรรมที่แตกต่างไปจากความหมายที่คนทั่วไปเข้าใจกัน

2. ท่านพุทธศาสนิกชนได้รับอิทธิพลจากความคึกคักทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท จากการที่ท่านได้กล่าวถึงธรรมชาติของสังคมนมนุษย์ การเกิดขึ้นของสถาบันการปกครอง และผู้ปกครองคนแรก ข้อความที่ท่านกล่าวนั้น ตรงกับเนื้อหาของอัครคัมภีร์ ใน สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เมื่อท่านกล่าวถึงแนวทางปฏิบัติของคณาภิราชในเรื่องธรรมของผู้ปกครอง ในหัวข้อ "จักรวรรดิจักร" ท่านได้ยกข้อความใน จักวัคคีสสูตร ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เช่นเดียวกัน ท่านเห็นว่าธรรมสำหรับผู้ปกครองที่สามารถนำมาใช้ได้ง่ายที่สุด คือ

ทศศีขรธรรม (เนื่องจากเป็นธรรมที่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถือปฏิบัติอยู่
แล้ว) นอกจากนั้น หลักธรรมอย่างอื่น ๆ ที่ท่านเสนอให้เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง
ได้แก่ โภชนงค์ 7 มรรค 8 พละ 5 อิทธิบาท 4 ก็เป็นหลักธรรมของพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ท่านพุทธทาสมิได้สนับสนุนระบบการเมืองใดระบบหนึ่ง ที่ยึดถือกันอยู่ใน
ปัจจุบัน ท่านเห็นว่าระบบการเมืองใด ๆ ก็ตามอาจเป็นระบบที่ถูกต้องได้ ถ้าประกอบด้วย
ธรรม ใจความสำคัญแห่งความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส อยู่ที่คำว่า "ธรรม"
ซึ่งท่านได้หมายถึงทุก ๆ สิ่ง ธรรมมีความหมาย 4 ความหมาย คือ กวธรรมชาติ กฎ
ของธรรมชาติ การปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และผลที่จะได้รับจากการปฏิบัติตามกฎของ
ธรรมชาติ การเมืองเป็นธรรมในความหมายที่ 3 คือ การปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ เพื่อ
ให้ได้รับ ผลคือความสงบและสันติภาพ การไม่สนับสนุนระบบการเมืองหนึ่งระบบใดโดยเฉพาะ
นี้ เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของคำสอนทางพุทธศาสนา

3. นอกจากพุทธศาสนิกายเถรวาทแล้ว ท่านพุทธทาสยังได้นำหลักบางอย่าง
ของพุทธศาสนิกายเซน คือ การมุ่งธรรมการคร่ำครึของคนทุกคน ทั้งฆราวาสและสมณะ
และการใช้คำพูดที่มีลักษณะกระตุ้นให้คนสนใจ คำพูดที่สร้างความสงสัย บางครั้งมีลักษณะที่
ขัดแย้งกันในตัวเอง ใช้คำพูดที่ลึกลับตรง นอกจากนั้นท่านได้นำแนวคิดเรื่อง "พระเจ้า"
จากการตีความตาม "ภาษาคน-ภาษาธรรม" มาใช้เปรียบเทียบระหว่างคริสต์ศาสนากับพุทธ
ศาสนา ว่าพุทธศาสนาก็เป็นศาสนาที่มีพระเจ้า เช่นเดียวกัน แต่พระเจ้าของพุทธศาสนานั้น
หมายถึงกฎของธรรมชาติ การเปรียบเทียบมีลักษณะเป็นการเปรียบเทียบแบบธรรมาธิฐาน
เป็นการเปรียบเทียบในคำหลักการ มีใช้พิจารณาพระเจ้าอย่างบุคคล เมื่อท่านพุทธทาสใช้
คำว่าพระเจ้ายกกับถ้อยคำทางการเมือง เช่น ท่านกล่าวว่า "พระเจ้าคือยอดสุดของนักการเมือง"
และ "นักการเมืองของพระเจ้า" ท่านใช้หลักการนี้ในการเปรียบเทียบนี้ด้วย

4. เราอาจพิจารณาความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสได้ใน 2 ระดับ
ระดับแรก คือ ในแง่ของหลักการ ท่านพุทธทาสได้เสนอความคิด "ขัณมิกสังคมนิยม" ซึ่งมี
หลักการของการถือประโยชน์ของส่วนรวม การเคารพชีวิต ความเมตตากรุณาเชื้อเพื่อเชื้อแผ่
ต่อกัน หลักการนี้น่าจะมีประโยชน์สำหรับการพัฒนาหรือปรับปรุงคุณธรรมของปัจเจกบุคคล ซึ่งจะ
ส่งผลไปถึงความมีศีลธรรมของสังคมในวงกว้างต่อไปด้วย ระดับที่สอง คือ ในแง่ของระบบ
การปกครอง ท่านพุทธทาส ได้เสนอให้มีการปกครองโดยผู้ปกครองที่มีธรรม ปกครองด้วยวิธี

เบคิจการ เพื่อประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ อาจจะไม่เป็นที่ยอมรับกันนักสำหรับประเด็นนี้ เนื่องจากในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยเฉพาะในบริบททางสังคมและการเมือง ที่อยู่ในช่วงที่ผู้เบคิจการทั้งหลายในประเทศต่าง ๆ กำลังถูกโคลัมอ่านาลงอย่างมากมาย แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องเบคิจการของท่านพุทธทาส ยังเป็นประเด็นที่ควรพิจารณากันต่อไป เนื่องจากท่านพุทธทาสเห็นว่าเบคิจการมิใช่เป็นจุดมุ่งหมายของระบบการเมือง แต่เป็นเพียงวิธีการอย่างหนึ่ง และไม่จำเป็นที่จะต้องใช้วิธีเบคิจการตลอดเวลา แต่ท่านได้เสนอให้ใช้ตามสภาพการณ์ และความเหมาะสม ทั้งนี้ ผู้ปกครองที่จะใช้วิธีเบคิจการได้ จะต้องเป็นผู้ที่มีธรรมกำกับเท่านั้น เบคิจการของท่านพุทธทาส จึงแตกต่างจากความคิดเรื่องเบคิจการทั่วไป

5. ระบบการเมืองแบบ "ขัมมิกสังคมนิยม" อันเป็นระบบการเมืองอุดมคติของท่านพุทธทาส มีหัวใจอยู่ที่การไม่สะสมส่วนเกิน ทุกคนคิดถึงประโยชน์ส่วนรวม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เมตตากรอุณาต่อกัน ทุกคนทำงานอย่างเต็มที่ในส่วนของตน และเจียกจ่ายส่วนเกินให้แก่ผู้อื่น ระบบการเมืองแบบขัมมิกสังคมนิยม มีความแตกต่างระหว่างชนชั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นเพิ่มไปด้วยความเมตตากรอุณาต่อกัน นายทุนรักกรรมกร กรรมกรรักนายทุน เศรษฐีรักคนยากจน คนยากจนรักเศรษฐี สังคมจะปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ดังที่ท่านพุทธทาสให้ความหมายของ "สังคมนิยม" ว่าเป็นการคำนึงถึงส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังนั้นสังคมนิยมจึงเป็นหัวใจของศาสนาทุกศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนา

6. ลักษณะเด่นของความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส อาจพิจารณาได้ใน 5 ประการด้วยกัน คือ ประการแรก ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสเน้นจุดมุ่งหมาย (ends) มากกว่าวิธีการ (means) สิ่งทีคนอื่น ๆ พิจารณาว่าเป็นจุดมุ่งหมาย จะได้รับการพิจารณาจากท่านพุทธทาสในฐานะวิธีการ ได้แก่ ท่านพุทธทาสพิจารณาเบคิจการในฐานะเป็นเพียงวิธีการในการปกครองเพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายเท่านั้น หรือ ประชาธิปไตย, สังคมนิยม ก็เป็นแค่เพียงวิธีการในการปกครองเพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายเช่นเดียวกัน ประการที่สอง ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส เน้นตัวผู้ปกครองมากกว่าผู้ถูกปกครอง เนื่องจากท่านพุทธทาสเห็นว่าการหาตัวผู้ปกครองผู้มีธรรมเพียงคนเดียว ง่ายกว่าจะทำให้ผู้ถูกปกครองจำนวนมากมีธรรม ประการที่สาม ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส เป็นผลกระทบบจากสภาพการณ์ทางสังคมและการเมือง ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ที่เกิดการต่อสู้ระหว่างสองขั้วความคิด คือ ประชาธิปไตย และสังคมนิยมมาร์กซิสต์ ประการที่สี่ ท่านพุทธทาสใช้ธรรมชาติเป็นแกนกลางความคิด และ

นำธรรมเนียมมาเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ เช่น การเปรียบเทียบความหมายของธรรมเนียม

4 ความหมายกับธรรมเนียม การเปรียบเทียบสังคมนิยมกับธรรมเนียม เป็นต้น และ ประการที่ห้า ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส ได้พยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนาต่าง ๆ โดยมีกาสนำหลักการบางอย่างของนิกายเซน และคริสตศาสนาเข้ามามีส่วนในการอธิบายความคิดของท่านด้วย

7. สิ่งที่จะต้องคิดต่อไปจากท่านพุทธทาส คือ ทำอย่างไร "ธัมมิกสังคมนิยม" จึงจะเป็นไปได้ในระบอบปฏิบัติ ท่านพุทธทาสเป็นผู้เสนอหลักการกว้าง ๆ ในฐานะพระภิกษุผู้ซึ่งห่วงใยในอนาคตของสังคมและการเมือง แต่ท่านก็ไม่มีอำนาจหรือความชำนาญการที่จะไปจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่ท่านเสนอขึ้นมา จึงเป็นหน้าที่ของคนรุ่นต่อไปที่จะนำเอาหลักการของท่านไปกระจายออกให้เป็นรูปธรรมมากที่สุด นอกจากนั้น สิ่งที่ท่านได้เสนอไว้อีกหลาย ๆ ประการ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับความคิดทางการเมือง ได้แก่ การจัดระบบการศึกษา การจัดระบบนิเวศน์วิทยา เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่จะต้องแสวงหาการกระจายความคิกลงสู่ระบอบปฏิบัติทั้งสิ้น

มีข้อที่น่าจะพึงพิจารณาอย่างหนึ่ง คือ ท่านพุทธทาสมิได้เสนอความคิดต่าง ๆ ด้วยสมองแต่เพียงอย่างเดียว แต่ท่านใช้ "หัวใจ" ในการเสนอความคิดด้วย นั่นก็คือ ท่านพุทธทาสเป็นนักปฏิบัติที่อยู่ในระบบแต่มีความคิดที่อยู่นอกกรอบของระบบออกไป ดังนั้น การที่จะเข้าใจความคิดของท่าน จึงต้องอาศัยการพิจารณาที่ลึกซึ้งพอสมควร โดยเฉพาะประเด็น "ภาษาคน-ภาษาธรรม" เป็นเรื่องที่จะต้องให้ความสนใจกันมากเป็นพิเศษ สำหรับประเด็นที่ท่านพุทธทาสยังมีได้เสนอไว้ หรือเสนอไว้อย่างไม่ชัดเจนนัก ได้แก่ ปัญหาเรื่อง "ส่วนเกิน" วิธีการเลือกผู้ปกครองที่มีธรรม. วิธีการถอดถอนผู้ปกครองเมื่อพบว่าผู้ปกครองไม่มีธรรม เป็นต้น คำถามเหล่านี้ ท่านพุทธทาสไม่ได้ให้คำตอบไว้ เพราะเป็นเรื่องที่อยู่นอกวิสัยที่ท่านจะคิดไปถึงได้

ผู้วิจัยขอสรุปไว้ในตอนท้ายของวิทยานิพนธ์นี้ ด้วยพุทธภาษิตที่ว่า "วโส อสิริย โลก" แปลว่า "อำนาจเป็นใหญ่ในโลก" ท่านพุทธทาสให้คำอธิบายว่าเป็นอำนาจของกิเลส ดังนั้น ครอบงำก็ตามที่มีอำนาจ (ของกิเลส) คือธรรม (ความถูกต้อง) (Might is right) ครอบงำภาวะแห่งความสงบและสันติภาพคงจะเกิดขึ้นไม่ได้ คงจะต้องรอจนกว่า ธรรมคืออำนาจ (Right is Might) หรือธรรมชนะอำนาจของกิเลสได้เมื่อใดแล้วเท่านั้น สังคมและโลกจึงจะเกิดภาวะแห่งสันติภาพได้ตามปณิธานของท่านพุทธทาสภิกษุ.